

Петраков М. О., ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

ІНСТИТУЦІЙНІ РЕСУРСИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В статье рассмотрены проблемы институционального обеспечения процесса функционирования политической этики. Определены задачи создания институциональной инфраструктуры процессов общественно-политического взаимодействия с целью исправления некоторых «дефектов» новых демократий.

Problems of institutional background of process of political ethics functioning are considered in the article. Tasks of creation of institutional infrastructure of processes of socio-political co-operation with the purpose of correction of some «defects» of new democracies are defined.

Однією з найскладніших проблем процесу практичної імплементації професійної політичної етики є проблема визначення її сутнісного змісту. Зазвичай представники політичної філософії намагаються розв'язати її завдяки акцентуації на особистісних якостях політичних функціонерів. Ця традиція “пошуку ідеального лідера” простежується і серед концепцій сучасних політологів. Так, зокрема, Р. А. Даль вважає, що для успішного впровадження політичних рішень, урядовці повинні мати “громадянські чесноти”. Відстоюючи доцільність існування політичної меритократії, дослідник зазначає, що: “Ідея правління малої групи, котра при цьому наділена особливими знаннями та чеснотами, глибоко виправдана з моральної точки зору і підтверджується історичним досвідом” [1, с. 15]. Аналогічну позицію посідає і вітчизняний політолог О. Дергачов, коли твердить, що особистісні якості лідерів накладають відбиток на стиль і тактику використання влади та позначаються на самій вірогідності того, що громадяни визнають претензії еліти на виняткову політичну й суспільну роль [2, с. 30].

Погоджуючись із думкою про визначний вплив особистісних якостей політичних функціонерів на їхню професійну діяльність, автор даної статті все ж таки, вважає, що така позиція не позбавлена серйозних недоліків. Сам Р. А. Даль у своєму дослідженні визнає, що правителі повинні мати певний рівень компетентності, повністю усвідомлювати ті цілі, що стоять перед ними, і бути готовими діяти в такий спосіб, щоб забезпечити втілення актуальних цілей в життя [3, с. 16]. Одразу ж постає питання про те, як поєднається ця

вимога з характером сучасних політичних і, загалом, соціальних, процесів та проблем? Чи є на сьогодні такі політичні лідери (за винятком відвертих популістів), які б були компетентними в усіх сферах людського знання? Відповідь на це деякою мірою риторичне запитання може бути одна – негативна. Принцип історичної об'єктивності та наукового реалізму змушує сучасного дослідника процесів політичної інтеракції визнати той факт, що стабілізація характеру владних відносин і соціальної системи загалом, надання гарантій щодо підтвердження очікувань численних акторів, які беруть участь у суспільно-політичній комунікації, справа не тільки лідерів і малих елітарних груп, але й політичних інститутів, що гарантують усталеність правил міжгрупової взаємодії та забезпечують системний характер функціонування соціуму.

Підвищення функціональності політичних інститутів фіксується дослідниками, починаючи з часів раннього Модерну (XVII ст.). Саме відтоді в політичному процесі інтенсивно зростають спеціалізовані групи інтересів, які змагаються за доступ до важелів влади, а кількість екзогенних та ендогенних викликів до керівників держави зростає в рази. Політична система шляхом формування нових та вдосконалення функцій вже існуючих інститутів влади, намагається адаптуватися до цих претензій до політичної участі та знайти позитивні сценарії розв'язання новопосталих проблем. За думкою С. Хантінгтона: "У складному суспільстві порівняна могутність груп змінюється, але, для того щоб це суспільство було єдиним, могутність кожної з них здійснюється через посередництво політичних інститутів, які приборкують цю могутність та змінюють її спрямованість таким чином, аби зробити домінування однієї групи сумісним із згодою інших" [4, с. 29]. Таким чином, урізноманітнення суб'єктів політичної інтеракції та ускладнення соціального буття обумовлюють інституціоналізацію політики – нормативне оформлення розгалуженої системи відносин та організацій, яка структурує суспільство та дозволяє контролювати і передбачати дії політичних акторів, висловлювати їхні інтереси та захищати їхні права [5, с. 159]. З точки зору І. Валлерстайна, всі інститути (політичні, економічні, соціокультурні), починаючи з часів Модерну, виконують функції реалізації системних принципів суспільства і примусової соціалізації індивідів та їхніх груп, як платні за участь в політиці [6, с. 12]. Звісно, інституціоналізація політики не призводить до нівеляції особистісного чинника у процесах інтеракції. Індивідуальні "творці політики" шляхом маніпуляції

знаками, символами та цінностями формують політичний порядок денний, своєрідний регламент, який виводиться з історії, традицій, стосунків та переконань людей, інтегрованих у вираженні своїх політичних міркувань. Як наслідок, утворюється так звана “гніздова” система взаємодії, в якій прийняття рішень відбувається в межах інститутів, інститути існують в межах домінуючого набору ідей та ідеологій, а відносини влади – в межах ширшого суспільного оточення [7, с. 126].

Політичні відносини доби Постмодерну, які характеризуються подальшим збільшенням чисельності суб’єктів соціальної інтеракції та ускладненням викликів зовнішнього та внутрішнього середовища, лише підсилюють роль та значення інститутів у справі визначення функціональних параметрів соціумів. Але, одночасно, як беззаперечний тренд сучасності, фіксується і поглиблення кризи у функціонуванні політичних інститутів “національної держави”. З точки зору З. Баумана, серед найрізноманітніших причин цієї кризи вагому роль відіграє відмова державних інститутів задавати етичні стандарти соціальної комунікації. Як наслідок, мораль виникає емерджентно, всередині вкрай нестабільних соціальних солідарностей атомізованого соціуму [8, р. 5]. Автор статті вважає, що в цьому випадку ми маємо справу не з причиною, а з наслідками функціонування управлінських структур, які були успадковані сучасними політіями від класичних “національних держав” раннього Модерну. Попри численні намагання використовувати моральну риторичку як ресурс власної легітиматії, політичні інститути “національної держави” навіть під час свого “проекування” не мали етичного функціонального навантаження.

Замість формування морального консенсусу в суспільстві, управлінські структури вимагали беззаперечної лояльності громадян власним рішенням на основі позбавленого сентиментів “раціонального права”, підтверджуючи необхідність власного існування іноді сумнівними критеріями та прикладами ефективності. На практиці таке функціонування професійних управлінців зводилося до чіткого виконання формальних приписів та оберталось на технократичний бюрократизм, який збільшував відстань між політичними структурами та громадянським суспільством. Результатом рефлексії масовою свідомістю цього раціонального бюрократизму управлінських структур стало падіння рівня довіри до них, яке фіксується західними дослідниками протягом всієї другої половини ХХ ст.

Особливо драматично ця криза управлінських інститутів проявляється в політиях, які демонструють “наздоганяючий” тип модернізації. Так, відомий дослідник проблем модернізації С. Хантінгтон зазначає: “Суспільству із слабкими політичними інститутами нелегко впоратися з наслідками особистісних та групових зазіхань на першість. “Аморальна сімейність” відсталого суспільства знаходить свій аналог в аморальній клановості... Мораль потребує довіри; довіра передбачає передбачуваність; а передбачуваність вимагає регульованих та інституційованих форм поведінки” [9, с. 42]. Всі складові цього “ланцюга взаємодії” або відсутні, або значно послаблені у суспільстві, що модернізується.

50 років тому Р. Арон дуже скептично висловлювався щодо ефективності модернізаційних процесів у країнах “третього світу”, де, за його висловом, ліберальні інститути були монополізовані “феодалами” чи плутократами, великими власниками та їхніми союзниками в державі, а парламентарі і державні службовці сформували так звану “щабельну диктатуру” [10, с. 25]. Сучасні дослідники демократичного пострадянського транзиту, констатуючи розповсюдженість практик монополізації чиновниками права на тлумачення змісту норм та визначення меж комунікації, підтверджують існування такої “щабельної диктатури” і в країнах Східної Європи. Приватний простір влади набуває тут власних інституційних форм, в яких мало чого спільного з публічною інституційною системою як тоталітарного, так і демократичного типу.

Завдяки своїм можливостям щодо кардинальної корекції системи формальних правил, представники правлячих кіл оснащують нормативну базу механізмами її нейтралізації. В такий спосіб свідомо конструюється поле невизначеності в процесі узгодження законодавчих та нормативних актів, резервується можливість для різних трактувань формальних правил. В цьому сенсі стає зрозумілою зосередженість вітчизняних парламентарів не на процесі прийняття нових, життєво необхідних, законів, а на масовому створенні підзаконних актів, які суттєво трансформують зміст вже діючого законодавства. На зміну “гри за правилами” приходять “гри з правилами”.

За умов консолідованої ліберальної демократії у сфері політичних відносин задля легітимації влади встановлюється певний аналог “моральної економіки”, яка ґрунтується на нормі реципрокності – еквівалентності громадянської лояльності (в тому

числі й сплати податків) та послуг держави (гарантування безпеки, певного обсягу прав та свобод, представництва національного інтересу на міжнародній арені тощо). У “дефектних демократіях” девальвація норм реципрокних обмінів між громадянином і державою створює розрив у потребах громадян та інституційною структурою, що призначена (де-юре, але не де-факто) для їхнього задоволення. Отримати належну частку послуг держави звичайному громадянину можна лише за умови входження до неформальних зв’язків з представниками правлячих кіл, які не лише експлуатують формальні інститути, але й контролюють сектори економіки (а відтак і робочі місця). Легітимація влади тут здійснюється за допомогою створення вертикально інтегрованих клієнтелістських структур, межі яких досить часто збігаються з певними регіонами та галузями економіки. “Належне” голосування виборців, їхня участь в акціях протесту чи ініціювання акцій на підтримку конкретних політичних сил або проєктів, досягаються завдяки періодичним і регулярним бенефіціям з боку патрона, організаційні витрати якого компенсуються збереженням його владного статусу.

Є і менш витратний шлях легітимації влади еліти, яка не спромоглася створити інституційні умови для соціально-політичної солідарності громадян конкретної держави. Йдеться про постійні апеляції елітарних соціальних агентів, у намаганнях забезпечити легітимацію публічної влади, до ірраціональних дискурсів на зразок теократичної риторики чи “громадянської” релігії “беззаперечного служіння державі” [11, с. 44].

Виникає логічне запитання: як довго буде мати своє продовження ситуація домінування неформальних інститутів та практик у соціально-політичній інтеракції Східної Європи? На жаль, за думкою як вітчизняних, так і західних дослідників проблеми, ми маємо справу не з тимчасовим дефектом – девіацією демократичного розвитку, – а з довгостроковою та принциповою характеристикою політичного режиму.

На порядку денному повинні знаходитися не питання повного демонтажу неефективних політичних інститутів, а питання їхньої принципової модернізації у напрямку зняття гострої дихотомії кібернетичних (на межі технократизму) та синергетичних (на межі спонтанності) принципів функціонування управлінських структур. Йдеться про радикальну світоглядну перебудову у сприйнятті сутності політичних інститутів.

Як зазначає К. Ф. Завершинський: “Потреба в моральних принципах” та їхньому інституційному закріпленні продиктована постійними ризиками в ході повсякденного соціального обміну” [11, с. 41]. Від себе хочеться додати, що ці ризики соціального обміну створюються не лише у внутрішньому середовищі конкретної соціально-політичної системи, але й в середовищі зовнішньому – на рівні сучасних міжнародних відносин. Таким чином, дотримання універсальних офіційних правил, що закріплюють норми справедливості та еквівалентності соціально-політичних обмінів, має сьогодні два об’єктивних виміри: технічний та екзистенційний. І якщо перший можна інтерпретувати як моральний обов’язок “грати за правилами”, то другий постає як єдиний шанс колективного виживання в умовах досить напруженої конкуренції різних соціально-політичних систем та цивілізацій. За таких умов, державний менеджмент, орієнтований на ефективність, намагається якомога більший обсяг своїх впливів на суспільство перетворити на постійно діючі норми. Так, впливовість традиційних політичних інститутів знижується, але цей процес компенсується виникненням нових політичних суб’єктів, а головне – сукупним зростанням політичної комунікації. До процесів державного менеджменту у країнах, що демонструють високі стандарти всіх вимірів соціального буття, залучаються нові інститути – комісії, комітети, ради, які мають статус як урядових, так і неурядових структур, та виконують функції не лише посередників в комунікації між громадянським суспільством та державою, але й контролерів політичних інститутів. Зростають та конкретизуються і вимоги до професійних політичних функціонерів, які відповідають за діяльність управлінських структур.

У відношенні “дефектних демократій” Східної Європи теза про те, що головним об’єктом моральної роботи та уваги з боку суспільства повинен бути не стільки індивід, скільки інституційний лад, має особливу актуальність, адже існування соціуму ґрунтується на “інституціоналізації” довіри, і важлива функція органів влади полягає в тому, щоб підвищувати рівень взаємної довіри між різними членами комунікативних процесів.

Таким чином, сама демократична консолідація суспільств “наздогоняючої модернізації” передбачає проведення глибоких перетворень як мінімум на трьох рівнях: поведінковому, ціннісному та нормативному.

Перші два рівні демократичної консолідації означають здійснення “стратегічної реконструкції” колективної пам’яті, як цілеспрямованого та свідомого процесу з боку політичної еліти. Справа в тому, що у демократичному транзиті важливою є не так структура інституцій, як колективна пам’ять населення про їхнє функціонування. Йдеться про радикальну зміну *modus vivendi* представників політичного класу: відмову від “цінностей” неофеодального патронажу, правового нігілізму та свідомого “пошкодження” правової держави, про що вже йшлося вище. Лише з рефлексією громадян справжнього, а не декларованого демократизму правлячих кіл, інституціалізація перетвориться з процесу некритичного запозичення “чужих” управлінських структур на процес, за допомогою якого організації та структури набуватимуть суспільної цінності, а відтак і усталеності. Самі ж інститути поставатимуть як поведінкове вираження моральної згоди та загальних інтересів.

Нормативні перетворення означають, що політичні актори “звикають” до того, що всі суспільні конфлікти вирішуються у відповідності з законами, процедурами та інститутами, санкціонованими новим демократичним процесом. Більше того, проектування та імплементація інституційного дизайну, здійснювані елітою, повинні відповідати принципам функціональності та несуперечливості. Звідси – важлива роль конституції, яка не лише забезпечує державу низкою основних засад, що узагальнюють усе її законодавство, але й допомагає народженню ідентичності та ідеології суспільства.

Очевидно, третій етап консолідації демократії – найбільш тривалий, адже конституційні принципи можуть вкоренитися у свідомості громадян лише після того, як вони отримують значний досвід демократичних інститутів та звикнуть до умов політичної свободи. Під час цього вони також навчатися сприймати республіку та її конституцію як найвище досягнення у своїй політичній еволюції.

Таким чином, місія створення інституційної інфраструктури процесів суспільно-політичної інтеракції, підвищення її морального потенціалу і, як наслідок, позбавлення новими демократіями статусу “дефектних”, великою мірою покладається на їхню еліту.

Стабільний демократичний розвиток можливий лише за добровільного консенсусу між різними частинами еліти, при

досягненні “суспільного договору” між ними, оформлення своєрідного пакту. Нова політична реальність, таким чином, конструюється як певний синтез нових та старих політичних та інших традицій.

Якщо процедурним оформленням виходу з політичного глухого кута може стати пакт еліт, то безпосередньо змістовним наповненням процесу моралізації політичної інтеракції у вітчизняних умовах повинен бути новий інституціоналізм, як парадигма політичного мислення правлячого класу в “проектуванні” та використанні потенціалу управлінських структур.

Отже, реалізація ідей свободи та справедливості в сучасному соціумі можлива лише за умов перебудови інституційної інфраструктури політичної інтеракції на принципах “доброго врядування”. За таких умов, політична справедливість означатиме однакове для всіх громадян обмеження свободи. В цьому сенсі, як своєрідна аксіома постає твердження І. Шпіро: “Люди будуть по-справжньому вільними лише тоді, коли вони зможуть впливати на умови, що обмежують їхню діяльність” [12, с. 143].

Література:

1. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности / Р. Даль // Пределы власти. – 1994. – № 1. – С. 14-25.
2. Дергачов О. Політичне лідерство і моделювання національного розвитку / О. Дергачов // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4-а (Спецвипуск). – С. 30-41.
3. Даль Р. Вказ. стаття.
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс – Традиция, 2004. – 480 с.
5. Демидов А. И. Категория «политическая жизнь» как инструмент человеческого измерения политики / А. И. Демидов // Полис. – 2002. – № 3. – С. 156-161.
6. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социологические исследования. – 1997. – № 1. – С. 8-21.
7. Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистема політики / М. Говлет, М. Рамеш; перекл. з англ. О. Рябова. – Львів: Кальварія, 2004. – 264 с.
8. Bauman Z. Life in fragments: Essays on Postmodern Morality / Z. Bauman. – London: Blackwall Published, 1995. – 368 p.

9. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс – Традиция, 2004. – 480 с.
10. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон. – К.: Юніверс, 2006. – 272 с.
11. Завершинский К. Ф. Методологическая комплиментарность в исследовании символических матриц динамики политических институтов / К. Ф. Завершинский // Полис. – 2003. – № 1. – С. 39-49.
12. Шапиро И. Моральные основания политики / И. Шапиро. – М.: КДУ, 2004. – 304 с.

Кисіль Ю. М., ЦПСД Мінпраці та НАН України

ДЕРЖАВА ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В статье проанализированы роль и основные проблемы государства как социального института на современном этапе построения украинского общества. Выделены основные векторы дальнейших шагов государства на пути к социальной стабильности всех слоев населения.

Role and main problems of a state as social institute at the present stage of Ukrainian society formation have been analyzed in the article. Main vectors of further country steps to social stability of all the groups of people have been marked out.

Постановка проблеми. На сьогодні практично усі суспільства, що мають досить складну соціальну організацію та чітко диференційовані, управляються соціальними інститутами, які є регуляторами соціальної безпеки. Найбільш важливими соціальними інститутами є держава, церква, школа і сім'я. У своїй сукупності вони реалізують існуючі функційні потреби суспільства, хоча кожен із інститутів спеціалізується на задоволенні особливих потреб і своїм тільки йому притаманним чином.

Мета дослідження: виявити та охарактеризувати основні сучасні проблеми соціальної безпеки та роль держави в її забезпеченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної безпеки, правової держави органічно пов'язана з аналізом перехідного стану життєдіяльності суспільства, тенденцій його розвитку. Цьому присвячені праці М. Баджарова (Болгарія), В. Кременя, І. Кресіної, Ф. Кирилюка, В. Панібудьласки, П. Рабіновича, В. Смоля, К. Соареса (США), Д. Фадєєва, В. Якушика. У дослідженнях Є. Андрєєва, А. Гальчинського, В. Журавського, В. Сіренка,